

УДК 376.1-05.36

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

Тамара Сак, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, t_sak@ukr.net

Розглянуто питання індивідуалізації навчання школярів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, показано доцільність застосовувати усталені підходи світового досвіду в інклюзії, проектуючи їх на особливості організації змісту, методів, методик навчання загальноосвітньої вітчизняної школи. Описано психолого-педагогічні умови індивідуалізації при формуванні мотивації до навчання в учнів з особливими освітніми потребами. Представлені напрямки розвитку пізнавальної сфери, пов'язані із реалізацією корекційно-розвивальних завдань навчання. Розглянуто психологічні механізми розвитку самоконтролю, і подані рекомендації щодо організації навчальної діяльності школярів із розладами уваги в класі.

Ключові слова: інклюзивне навчання, корекційно-розвивальне навчання; школярі з особливими освітніми потребами, диференціація, індивідуалізація, мотивації до навчання; пізнавальна сфера, самоконтроль..

Тамара Сак, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Рассмотрен вопрос индивидуализации обучения учеников с особенностями в развитии в инклюзивном классе, показана целесообразность применения зарубежного опыта в инклюзии при организации содержания, методов, методик обучения отечественной школы. Описаны психолого-педагогические условия индивидуализации при формировании мотивации к обучению в учеников с особенностями в развитии. Представлены направления развития познавательной сферы, связанные с реализацией коррекционно-развивающих заданий обучения. Рассмотрены психологические механизмы развития самоконтроля, представлены рекомендации по организации учебной деятельности ученика с нарушениями внимания в классе.

Ключевые слова: инклюзивное обучение, ученики с особенностями развития, коррекционно-развивающее обучение, дифференциация, индивидуализация, мотивация к обучению, познавательная сфера, самоконтроль.

Tamara Sak, Institute of special pedagogy of the National Academy of Pedagogical sciences of Ukraine, Kijiv, Ukraine

Individualization of teaching students with special education needs in inclusive classes

This paper addresses the issue of individualization of teaching students with special needs in inclusive classroom We give an overview of international research

on differentiation and individualization of inclusion conclusions regarding implementation of the components of a standardized curriculum; educational purposes, adapted / modified curriculum and individual student training program with special educational needs. Determined that the established approaches to differentiating learning environment in terms of inclusion advisable to further the national practice of teaching children with special educational needs, projecting them on the features of the content, methods and techniques of teaching secondary school. We describe the psychological and pedagogical conditions of the pupils with special educational needs motivation to learn; recommendations for reducing negative emotional expressions students in the learning process and the level of school anxiety as factors that affect the overall performance and the process of acquisition of knowledge. Presented direction of cognitive areas related to the implementation of remedial developmental learning tasks that can be applied to the treatment program is a special school, which contains directions correction and developing work directly related to the educational section topic. Considered psychological mechanisms of self-control, and submitted recommendations on the organization of learning activities of students with disabilities concentrate in class.

Keywords: inclusive education, correctional and developmental studies; pupils with special educational needs, differentiation, personalization, motivation for learning; development of student cognitive sphere; development of self-control.

В інклюзії питання диференціації та індивідуалізації навчання школярів з особливими освітніми потребами вважається досить актуальним та складним. Так у зарубіжних дослідженнях представлені різні підходи вивчення цієї проблеми. Зокрема, розглядається залежність ефективності інклюзивного навчання від того, наскільки в освітньому процесі враховуються індивідуальні освітні потреби дитини (Madden and Slavin, 1983; Strickland and Turnbull, 1990); в якій мірі здійснюється адаптація та модифікація стандартної навчальної програми, ретельне і систематичне структурування визначених навчальних цілей (Madden and Slavin, 1983; Strickland and Turnbull, 1990; Cheney and Demchak, 1996; Department of Education Victoria, 1998). Дослідники у диференційованому викладанні вбачають використання методик, які орієнтуються на сильні сторони учня, його інтереси, вміння, навички, рівень підготовленості та можливості їх формування в умовах інклюзивного навчального середовища (Gartin, Murdick, Imbeau, and Perner) (2002). Перед педагогами ставиться завдання адаптувати навчальний процес так, щоб усі діти мали змогу набути знання, вміння і навички відповідно до стандартизованого курикулуму. На думку дослідників (J. J. Hoover, J. R. Patton), визначені складові курикулуму, які підлягають диференціюванню доповнюються ще й підходами до організації різних форм роботи; формування навичок поведінки. Таким чином, диференціація в інклюзивному середовищі поширюється на всі складові стандартизованого курикулуму (навчально-дидактичного забезпечення); включає визначення конкретних освітніх цілей, адаптацію/модифікацію стандартної навчальної програми, з наступним її втілення в індивідуальній навчальній програмі учня з особливими освітніми потребами.

Усталені підходи до диференціації освітнього середовища в умовах інклюзії доцільно втілювати у вітчизняну практику навчання дітей з особливими освітніми потребами, проектуючи їх на особливості організації змісту, методів, методик навчання загальноосвітньої школи.

У вітчизняній освіті під диференціацією навчання мається на увазі форма навчальної діяльності, організація якої враховує здібності, схильності, інтереси учнів; на уроці диференціація навчання виявляється через зміни змісту, тривалість завдань, засобів методичної підтримки учнів відповідно до їхньої готовності до навчання. Водночас індивідуалізація навчання розглядається як організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів з метою створення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, потреб, інтересів [3].

Отже, індивідуалізація навчання передбачає диференціацію навчального матеріалу, розроблення системи завдань різного рівня складності та обсягу, створення системи заходів з організації процесу навчання, який має враховувати індивідуальні особливості кожного учня. В окреслених рамках, поняття «диференціації» та «індивідуалізації» можна вважати тотожними.

Загалом процес корекційно-розвивального навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі можна умовно поділити на декілька напрямків, що охоплюють складники навчальної діяльності (мотиваційний, операційний, змістовий), кожний з яких, крім загальних, має конкретну мету, це:

- формування в учня мотивації до навчання. Зниження рівня негативних емоційних проявів учня до процесу навчання та рівня шкільної тривожності як чинника, що впливає на загальну успішність і процес опанування знаннями;
- розвиток пізнавальної сфери учня, необхідної для засвоєння навчального матеріалу (об'єм сприйняття, характеристики уваги, пам'яті, мислинневих дій та операцій), мовлення;
- розвиток самоконтролю – поступовий перехід школяра до саморегуляції власної діяльності: самостійного аналізу навчального матеріалу, довільного виконання навчальних завдань та самоаналізу допущених помилок.

Напрямки корекційно-розвивального навчання взаємообумовлені. Так, формування в учня мотивації до виконання навчального завдання, знижує негативні емоційні переживання, і стає підґрунтям реалізації інших корекційно-розвивальних завдань.

Розглянемо сутність психолого-педагогічних методів та прийомів індивідуалізації корекційно-розвивального навчання.

Формування мотивації до навчання реалізується використанням різних методів і прийомів, що активізують діяльність учня, підвищують інтерес до навчання, сприяють його ефективній взаємодії з учителем. Це може бути періодична зміна різних видів діяльності на уроці; застосування елементів гри. Особливої уваги заслуговує підбір дидактичних матеріалів, який враховує навчальні можливості дитини з особливими освітніми потребами, наприклад, використання адаптованих навчальних текстів, надрукованих великим шрифтом; використання індивідуалізованих варіантів завдань – зменшений

обсяг, спрощення частини завдань, альтернативні завдання тощо. Ілюстративний матеріал корисно доповнювати запитаннями і поясненнями, які керують сприйманням учнів, привертають увагу до різних деталей, важливих для розуміння змісту зображеного та стимулювання висловлювання. Доцільним є використання підручників й навчальних посібників (зошити для учнів на друкованій основі), за якими навчаються школярі з особливими освітніми потребами у спеціальній школі, і які можуть успішно використовуватися в умовах інклюзії.

Одним із способів підвищення мотивації навчання, є надання можливості дітям з особливими освітніми потребами вибирати форму домашнього завдання. Наприклад, при підготовці домашнього завдання з природознавства вибрати за бажанням завдання в робочому зошиті; рекомендувати підготувати повідомлення з даної теми; запропонувати (за потреби з допомогою дорослого) пояснити яке-небудь природне явище, яке часто спостерігається в довіллі (наприклад, чому висихає вода з калюжі, чому лід не тоне тощо). Застосовуючи отримані знання, учень може простежити їх зв'язок з реальним життям, і зацікавиться навчальним предметом. Надавати можливість виконувати домашнє завдання перебуваючи у школі.

Нині вчителі використовують гнучку систему заохочень і покарань. Такими заохоченнями залежно від індивідуальних і вікових особливостей школяра можуть бути: допомога вчителю при перевірці зошитів; дозвіл писати на шкільній дошці під час уроку або перерви, виконувати письмове завдання на комп'ютері. Дізнатися про переваги кожної дитини можна з малюнків та творів на теми: «Про що я мрію», «Школа моєї мрії», «Мій вчитель».

Одним із важливих завдань, спрямованих на підвищення мотивації до навчальної діяльності школяра з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі є зниження рівня негативних емоційних проявів, пов'язаних із навчанням, та рівнем шкільної тривожності. Ці чинники впливають на успішність і на процес опанування предметними знаннями, оскільки доведено тісний зв'язок між ними.

Багато, щоб в учителя були відомості про рівень тривожності учнів класу, найперше дітей з особливими освітніми потребами (їх надає вчителю психолог). Ще до початку навчання учитель або психолог проводить з учнями, які мають високий рівень тривожності тренінг, спрямований на зниження м'язової та емоційної напруги, вчать застосовувати елементи тренінгу на уроці, наприклад під час самостійної чи контрольної роботи.

До прийомів, що знижують емоційну напругу, тривожність, відносять підвищення позитивного настрою учнів – основу активізації уваги під час виконання завдань, створення ситуації успіху. Наприклад, на початку уроку вчитель проводить невеликий діалог з класом. Діти за бажанням розповідають про те, що відбулося цікавого за поточний час. Окремим учням, наприклад з гіпердинамічними розладами, зі зниженою самооцінкою та невпевнених у собі, можна запропонувати коротко написати про успіхи у навчанні чи в якихось інших справах, і записи помістити у власне «Портфоліо». Вчителю така інформація буде корисною для індивідуалізації педагогічного процесу, а для дітей стане засобом підвищення самооцінки, рівня мотивації досягнення успіху (а не уникнення невдач) у навчальній діяльності.

Для створення позитивного ставлення до виконання завдання його можна запропонувати в ігровій формі, однак слід уникати яскравіло вираженої змагальності та заохочувати взаємодопомогу при виконанні завдання.

Використання вчителем видів діяльності, що повторюються впродовж багатьох уроків, також є одним із прийомів нормалізації емоційного тла, своєрідним ритуалом, який допомагає одним дітям знизити тривожність, іншим – відчутти безпеку.

Деяким дітям, за потреби, вчитель може дозволити користуватися картками з алгоритмами, схемами, складеними ними під час уроку, при написанні диктанту, контрольної роботи – це допомагає усвідомлено, цілеспрямовано застосовувати правила, формули. Така візуальна підтримка сприяє зменшенню напруги, тривожності і допомагає запам'ятовувати навчальний матеріал. Проведене після виконання завдання обговорення, допомагає учням виявити ефективні і неефективні стратегії: що допомогло виконати завдання правильно, як вдалося визначити, якою карткою треба користуватися при виконанні того чи іншого завдання, якої інформації не вистачало в картці для розв'язання даної задачі, що потрібно змінити в алгоритмі, схемі, щоб більш ефективно нею користуватися.

Корисними будуть ще такі поради. Дітям з порушення писемного мовлення для зменшення напруги, тривожності під час виконання самостійної чи контрольної роботи, поточних завдань на уроці, треба надавати більше часу для їх виконання; у деяких випадках не зважати на недотримання правил правопису, пунктуації та оформлення сторінки; допускати відповіді, які складаються з ключових слів, а не повних речень.

Якщо у школяра має місце виражена недостатність загальної та дрібної моторики треба визначити та узгодити з ним реальні вимоги до охайності виконуваної роботи; надавати більше часу для виконання завдання; допускати відповіді, що складаються з ключових слів, а не з повних речень; дозволяти учневі не писати відповіді, а друкувати їх або відповідати усно.

В окремих випадках робота зі зняття надмірних негативних емоційних проявів учнів може відбуватися після уроків. Найперше, вона проводиться з учнями з низьким рівнем успішності, високим рівнем тривожності, що заважає повноцінному включенню в роботу на уроці.

Розвиток пізнавальної сфери учня на уроці відбувається на матеріалі теми, що вивчається, і передбачає формування пізнавальних процесів (сприймання, пам'яті, мислення), мовлення, емоційно-вольової сфери, особистості. Напрямок розвитку пізнавальної сфери, пов'язані із реалізацією корекційно-розвивальних завдань навчання, мають бути зафіксовані в індивідуальній навчальній програмі школяра з особливими освітніми потребами. Для їх розв'язання учителю допоможе звернення до програми спеціальної школи, в якій вміщено напрямками корекційно-розвивальної роботи безпосередньо пов'язані з навчальним розділом, темою. Наприклад, у програмі з природознавства для учнів із затримкою психічного розвитку першого класу зміст навчального матеріалу:

(Розділ 1. Світ у якому ти живеш) Жива і нежива природа. Як людина пізнає світ.

Спостереження. Природні та рукотворні тіла (об'єкти). Живі організми, їхні ознаки та умови, необхідні для життя, різноманітність. Значення природи для життя людини. Бережливе ставлення до природи.

конкретизується спрямованістю корекційно-розвивальної роботи:

(Вчити: застосовувати різні види сприйняття (зорове, слухове, тактильне) для дослідження тіл і явищ природи; розглядати ілюстрації в підручнику і здобувати з них необхідну інформацію; *групувати* тіла неживої і живої природи, природи і рукотворні тіла за суттєвими ознаками; *порівнювати* тіла неживої і живої природи;

спостерігати за тілами живої та неживої природи).

Визначені напрямки корекційно-розвивального впливу вчитель реалізує у навчально-дидактичних матеріалах, які використовуються на уроці - це роздаткові картки, ілюстративні матеріали, прилаштовані до особливостей навчально-пізнавальної діяльності учня, завдання з підручника та навчального посібника (зошити на друкованій основі) для учнів з особливими освітніми потребами тієї чи іншої нозології тощо спеціальної школи.

Розвиток самоконтролю. З початку навчання вчитель має формувати в учнів контрольну-оціночну діяльність. Основою такого виду діяльності є самоконтроль – система спеціальних дій якими учень перевіряє власну діяльність.

Спочатку діяльність учнів відбувається під керівництвом дорослого, основним завданням якого є налаштування дитини на роботу. Тут визначальними є методи і прийоми, що активізують діяльність учня, підвищують інтерес до навчання, сприяють його ефективній взаємодії з учителем, інакше кажучи це формування мотивації до виконання навчальної діяльності. Ігрові вправи, завдання адаптовані/модифіковані до навчально-пізнавальних навчальних можливостей учнів; різнорівневі завдання; можливість самостійного вибору виду діяльності учневі, допомога вчителя в усвідомленні власного успіху – усе це сприяє формуванню позитивного ставлення школяра до навчання на уроці (основи мотиваційної обумовленості навчання).

Учні з особливими освітніми потребами, так само як із нормою у розвитку, потребують багаторазового повторення успішних дій, так у них формується потреба в більш узагальнених емоційних оцінках (успіх «виконаного», а не лише окремих дій). Поступово завершується етап успішного виконання заданих вчителем дій та їх перехід на рівень самостійного регулювання, закріпленого успіхом. В учня виникає прагнення самостійної діяльності – виконувати дослідницькі завдання, розв'язувати задачі та приклади, писати без помилок. Таким чином відбувається поступовий перехід до саморегуляції своєї діяльності і самоконтролю: самостійного аналізу навчального матеріалу, процесу довільного виконання навчальних завдань і самоаналізу допущених помилок.

У процесі формування самоконтролю чільної уваги потребує етап переходу до самоконтролю, коли необхідно формувати в учнів почуття впевненості у власних силах. Наприклад, вчитель може попередити учнів, що буде перевіряти виконане завдання після того, коли вони самі себе перевірять. Запитання вчителя «Хто помітив одну (дві, три і тд.) помилки?», «Що вам

допомогло помітити помилку?» «Хто хоче поділитися з класом способом ефективного пошуку допущених помилок (підкреслення, виділення кольором, промовляння, використання візуальної підтримки та ін.)», допоможуть учневі навчатися самоконтролю, ставати дедалі самостійнішим.

Попри загальні підходи до формування самоконтролю у школярів різних груп, учитель часто зустрічається з труднощами концентрації уваги у дітей з особливими освітніми потребами. Усунення чи зменшення цих труднощів можливе при індивідуальній організації їх початкової діяльності. Так вчитель має дібрати для такої дитини оптимальне місце в класі: посадити на першу парту біля столу вчителя з учнем який добре зосереджується, а під час групової роботи – між двома такими учнями і подалі від чинників, які відволікають увагу; дозволяти рухатися по класу під час уроку, робити перерви під час самостійної чи контрольної роботи; надавати інструкцію виконання завдання в письмовій формі, наприклад на дошці, окремому листку; фіксувати час для виконання завдання та збільшувати його тривалість; використовувати алгоритм виконання та здачі завдання вчителю.

Таким чином, індивідуалізація корекційно-розвивального навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі охоплює складники навчальної діяльності (мотиваційний, операційний, змістовий), кожний з яких крім загальної, конкретизується метою, що охоплює формування мотивації до навчання, в цих рамках актуальним постає зниження рівня негативних емоційних проявів учня до процесу навчання та рівня шкільної тривожності; розвиток пізнавальної сфери учня, необхідної для засвоєння навчального матеріалу; розвиток самоконтролю з поступовим формуванням саморегуляції власної діяльності.

«Список літератури» .

1. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практ. Посіб. / [Тім Лорман, Джоан Деспелер, Девід Харві]; пер. з англ. – К.: СПД-ФО Парашин І. С. 2010.- 296.
2. Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. -458 с.
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. –К.: Генеза, 1999. – 368 с.
4. Сак Т.В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. / К.: Актуальна освіта, 2005. – 246 с.

References

1. Inclusive Education. Supporting diversity in the classroom: Pract. Guidances. / [Tim Lorman, Joan Deppeler, David Harvey]; Lane With the English. - K.: entrepreneur Parashin JS 2010. - 296.
2. Kolupayeva A.A. Teaching the basics of integrating students with special needs in general education Monograph. - K.: Teacher opinion, 2007. -458 P.

3. Savchenko O. Didactic Elementary School: Textbook for students of pedagogical faculties. -K.: Genesis, 1999. - 368 p.
4. Sak T.V. Psychological and pedagogical foundations of learning activity students with mental retardation in school teaching intensive correction. / K: Current Education, 2005. - 246 p.

“References 2”

1. Inklyuzivna osvIta. Pidtrimka rozmayittya u klasI: prakt. PosIb. / [Tim Lorman, Dzhoan Deppeler, DevId HarvI]; per. Z ang. – K.: SPD-FO Parashin I. S. 2010.- 296.
2. Kolupa Alla A.A. PedagogIchnI osnovi Integruvannya shkolyarIv z osoblivostyami psihofIzichnogo rozvitku u zagalnoosvItnI navchalnI zakladi: MonografIya. – K.: PedagogIchna dumka, 2007. -458 s.
3. Savchenko O.Ya. Didaktika pochatkovoYi shkoli: PIDruchnik dlya studentIv pedagogIchnih fakultetIv. –K.: Geneza, 1999. – 368 s.
4. Sak T.V. Psikhologo-pedagogichni osnovy upravlinnya ychbovoyu diyalnistyu uchniv iz zatrymkooyu psykhnichnogorozvytku u shkoli intensyvnoyi pedagogichnoyi korektsiyi [Psycho-educational foundations of learning activity students with mental retardation in school intensive pedagogical correction], Kyiv: Aktualna osvita, 2005, 246 p.